

הגדרת מצוות יישוב א"י מתוך נטיעת כרמים דר' ינאי

הרב אברהם סוחובולסקי

הגמרא (בבא בתרא יד ע"א) מספרת על מעשיהם של ר' אמי ור' ינאי:

'כתב רבי אמי ד' מאה ספרי תורה אמר להו דילמא תורה צוה לנו משה כתב א"ל רבא לר' זירא נטע ר' ינאי ארבע מאה כרמי א"ל דילמא שתים כנגד שתים ואחת יוצא זנב'.

האם מעשיהם אלו מתפרשים כפשוטם? מה חז"ל רצו ללמדנו במעשים אלו? נעמיק במעשה זה ונלמד ממנו דיוק נפלא, שביאר הרב קוק זצ"ל בהגדרת מצוות יישוב ארץ ישראל.

לא לחינם הובא מעשה דר' ינאי בסמיכות למעשה דר' אמי, ונראה שניתן ללמוד מזה על זה ולהשוות בין שני המעשים.¹ על כן נברר את מעשה דרבי אמי, ומתוך כך יתברר מעשה דרבי ינאי.

מתואר שר' אמי כתב ארבע מאות ספרי תורה, אך כמובן שאין זה הגיוני שאדם אחד יכתוב כל כך הרבה ספרי תורה, כפי שמבואר ברש"י (ד"ה דילמא)²: 'ארבע מאות ספרי תורות לא כתב דאין פנאי לאדם אחד לכתוב כולי האי'. הגמרא מעמידה את מעשה דר' אמי באופן אחר 'דילמא תורה צוה לנו משה כתב'. מספר פרושים ניתנו לכך:

התוספות (ד"ה דילמא) כתב:

דאותו פסוק קרוי תורה כדאמר בפ' ג' דסוכה (דף מב ע"א) קטן היודע לדבר אביו מלמדו תורה מאי תורה תורה ציווה לנו משה.

לשיטת התוספות ר' אמי כתב ארבע מאות פעמים את הפסוק תורה ציווה לנו משה, ונחשב הדבר כאילו כתב ארבע מאות ספרי תורה, אף שלמעשה לא נכתב אף ספר תורה שלם. וכן משמע מפירוש מהרש"א (חידושי אגדות ד"ה רב הונא):

'ודלמא מה ששמעתם שכתב ארבע מאות ספרי תורה הינו לתינוקות תורה ציווה לנו משה'...

הר"י מיגש (הובא בשיטה המקובצת ב"ב י"ד ע"א ד"ה דילמא) גם כן פירש כפירוש התוספות, והשליך את אותו רעיון אף על מעשה דר' ינאי:

1. יד רמ"ה (ב"ב דף יד ע"א סי' קפ) 'ותו מדמייתנין בהדה איך דר' ינאי דנטע ארבע מאה כרמי ש"מ דדוקא קאמר דכי היכי דאיתא לרבי זירא גבי כרם איתא לדרב המנונא גבי ספרי תורה'.

2. ע"פ הגהות הב"ח אות ה.

כלומר אין בכלל שנותיו של אדם שיכתוב ספר תורה כולה ארבע מאה זימני, אלא פסוק זה הוא שכתב לפי שפסוק זה על כל התורה כולה הוא אמור נמצא הכותבו כאלו כל התורה כולה כתב. וכן נמי אמרינן ליה לרבי זירא נטע רבי ארבע מאה כרמי אמר להו דילמא שתים כנגד שנים ואחת יוצאת מביניהם כגון זה. כלומר שמאלו בלבד הוא שנטע בכל כרם וכרם לפי שמצינו ששיעור זה נקרא כרם, קרחת הכרם הנוטע שתים כנגד שתים וכ"ו אבל ארבע מאה כרמי ממש אין בכל שנותיו של אדם לנוטען.

דהיינו, ר' ינאי נטע ארבע מאות פעמים שיעור כרם 'שתים כנגד שנים ואחת יוצאת זנב' בלבד, ובסך הכול ניטעו לפי החשבון אלפיים שתילי גפנים ודיו.³

התוספות רא"ש (הובא בשיטה מקובצת ב"ב יד ע"א ד"ה דילמא) העמיד את מעשה דר' אמי באופן אחר:

'פירוש כתבו לו סופרים ארבע מאה ספרי תורה וציווה לסופר כשיגיע לפסוק זה שיודיענו ויכתבנו, וזה הפסוק נקרא תורה כדאיתא בפרק קמא דסוכה היודע לדבר אביו מלמדו תורה צווה לנו משה'.

לשיטת התוספות רא"ש, ר' אמי אכן כתב ארבע מאות ספרי תורה שלמים ממש, אלא שלא הוא בעצמו כתבם, אלא סופרים רבים כתבו בשבילו, והוא רק השלים את הפסוק 'תורה צווה לנו משה'. השלמתו והגהתו של ר' אמי מייחסת לו את כל הכתיבה כולה, כאילו הוא כתב בעצמו את כל ארבע מאות ספרי התורה. הראב"ד (הובא בשיטה המקובצת ב"ב י"ד ע"א ד"ה דילמא) גם כן פירש כפירוש התוספות רא"ש, והשליך את אותו רעיון אף על מעשה דר' ינאי:

והא דאמרינן כתב רבי זירא ארבע מאה ספרי דאורייתא ואמרינן עלה ודילמא תורה צווה לנו כתב בהו. משום דאמרינן במנחות הלוקח ספר תורה כחוטף מצודה מן השוק, כתבה כאלו קבלה מהר סיני, כתב בה פסוק אחד או שהגיה בה אות אחת מעלים עליו כאלו כתבה. וכן הא דרבי ינאי דנטע שתים כנגד שנים ואחת יוצאה זנב בארבע מאה כרמי משום ישוב ארץ ישראל הוא דעבד ומעלים עליו כאלו נטעה כולה.⁴

דהיינו, ר' ינאי אכן נטע ארבע מאות כרמים גדולים, אלא שבעצמו נטע בכל אחד שיעור כרם 'שתים כנגד שנים ואחת יוצאת זנב'. נטיעת שיעור כרם זה בכל כרם

3. עיין בן יהודע בבא בתרא פ"א דף יד ע"א ד"ה נטע ר' ינאי.

4. החת"ם סופר (ב"ב יד ע"א ד"ה דילמא) ביאר דברי הראב"ד 'והראב"ד הביאו בש"מ, כתב, שכתב ע"י סופרים ד' מאות ס"ת ממש והוא כתב פסוק זה בכל ספר וספר עיי"ש. וכן פירש בדר' ינאי נטע ת' כרמי משום ישוב א"י, ואך הוא בעצמו נטע בכל אחד ב' נגד ב' ואחת יוצא זנב'.

וכרם, מייחסת את כל הכרם לר' ינאי כאילו הוא נטעה, וכאילו נטע את כל ארבע מאות הכרמים כולם בשלמותם.⁵

הרב קוק (מאמרי הראיה ב עמ' 467-465)⁶ התייחס למעשה דר' אמי ומעשה דר' ינאי, על פי שיטת התוספות רא"ש והראב"ד, שר' אמי כתב ספרי תורה שלמים ור' ינאי נטע כרמים גדולים. ומתוך סמיכות המעשים דייק, שיש ייחוד לשתי המצוות הללו – כתיבת ספר תורה ומצוות יישוב הארץ.

המצוות בכללן מתחלקות לשני סוגים: יש מצוות שהעיקר בהן הוא התוצאה, שהפעולה תיעשה ולא דווקא על ידי האיש עצמו, ולכן היא יכולה להיעשות גם ע"י שליח (מצוות פעולתיות – חובת חפצא). ויש מצוות שהעיקר בהן הוא הפעולה של מקיים המצווה, שמחייבת לעשותה בעצמו ולא יכולה להיעשות ע"י שליח (מצוות עצמאיות – חובת גברא). אך ממעשה דר' אמי ור' ינאי, אנו לומדים שבשתי מצוות אלו, כתיבת ספר תורה ומצוות יישוב הארץ, קיימים שני הצדדים יחד.

מצד אחד – הלא מוכח מדברי חז"ל הנזכרים כי שתי מצוות אלו אפשר לעשותן גם על ידי שליח, כי הפסוק 'תורה צוה לנו משה' איננו עדיין שלמות כל התורה, והלא תורת ה' תמימה כתיב בה, ואין כותבין אותה פרשיות פרשיות. גם הנטיעה של שתיים כנגד שתיים איננה עדיין שלמות של כרם, וכמו שאמרו בגמרא דסוטה (מ"ג סע"ב) כי נטיעה כעין זו איננה נקראת כרם לקדש את הזרעים, ע"ש. ואם אנו אומרים: דילמא 'תורה צוה לנו משה' כתב, ואת השאר כתבו אחרים, וכמו כן בנוגע לנטיעת כרם: דילמא שתיים כנגד שתיים, ואת השאר נטעו אחרים, הרי ברור כי את המצווה בשלמותה יכולים לעשות גם על ידי שליח.

ואולם מצד שני, יש הוכחה גמורה מכאן כי בשתי מצוות אלו יש גם צד חיובי עצמי, והן מחייבות את עושיהן לעשותן בעצמם, ומשום הכי נדחקו בגמרא לומר: דילמא 'תורה צוה לנו משה', ולא אמרו שארבע מאה ספרי תורה אלו כתבם רבי אמי על ידי שליח, על ידי כמה וכמה סופרי סת"ם. וכמו כן נדחקו לומר: דילמא שתיים כנגד שתיים, ולא ניחא להו לומר כי ארבע מאה כרמי אלו נטע רבי ינאי על ידי כורמים ופועלים אחרים, משום דבאמת במצוות האלו, כתיבת ספר תורה ובניין ארץ ישראל, החובה מוטלת על כל אדם מישראל לעשות אותן עד כמה שאפשר בגופו ועל ידי עצמו, ולא על ידי שליח.

מתוך דיוק זה מוסיף הרב קוק לבאר שיש בשתי מצוות אלו שתי קדושות: אחת חיצונית ואחת פנימית. הלבוש של המצווה – התוצאה הנראית לעין, והנפש של המצווה – ההשתדלות האישית המשפיעה על עושה המצווה.

5. וכן משמע ביד רמה (ב"ב דף יד ע"א סי' קפ), רשב"א ובחידושי הר"ן וריטב"א (ב"ב יד ע"א). ועין במאירי שאת מעשה דר' ינאי ביאר כהבנת הר"י מיגש ואת מעשה ר' אמי ביאר כהבנת הראב"ד וצ"ע.

6. וכן בשמועות הרא"ה (חנוכה עמ' קה), טוב רואי (בבא בתרא יד ע"א אות ט).

מכיוון שאנו רואים בכתיבת ספר תורה ובעבודת הארץ, שמצד אחד אפשר לעשותן על ידי שליח ומצד שני, למצער, את חלקן צריך אדם מישראל לעשות בעצמו, הוא ולא אחר, ואנו אומרים: מצווה בו יותר מבשלוחו, הרי זה סימן כי יש במצוות אלו שתי קדושות: אחת חיצונית ואחת פנימית, הלבוש של המצווה והנפש של המצווה.

המצווה המוטלת על כל איש ואיש מישראל לכתוב לו ספר תורה היא בגדר של מצווה פעולתית. החובה העיקרית בה היא פעולת הכתיבה, כדי שיתרבו ספרי תורה בעולם וכל הרוצה ללמוד תהיה תורה כתובה ופתוחה לפניו ויבוא וילמד, ולכאורה אין כל הפרש אם פעולת הכתיבה תיעשה על ידי האדם או שיצווה לאחרים שיכתבו בשבילו. אולם מכיוון שרבי אמי, לפי הסבר הגמרא, כתב בעצמו את הפסוק 'תורה צוה לנו משה', ולא רצה לסמוך לגמרי על השליח, הרי זהו האות כי יש במצווה זו של כתיבת ספר תורה גם פנימיות מיוחדת, המחייבת כל אחד ואחד מישראל לעשות למצער חלק ממנה בעצמו ולא למסור את כל פעולת הכתיבה לשליח.

כמו כן, מצוות יישוב ארץ ישראל מצד עצם עצמיותה היא מצווה פעולתית, ועל כל אחד מישראל מוטלת החובה לפעול ולעשות שהארץ תיבנה ותתיישב, ולכאורה אין הפרש אם פעולה זו של בניין ושל יישוב תיעשה על ידי עושה המצווה בעצמו או על ידי שליחו. ואולם אחרי שרבי ינאי, לפי הסבר הגמרא, השתדל לנטוע בעצמו למצער שטח של שתים כנגד שתים, הרי זה מוכיח כי מצווה זו יש בה גם מעין מצווה עצמית, נפשית, פנימית, המחייבת כל נפש מישראל לבלי לצאת ידי חובה רק על ידי שליח כי אם לעשותה עד כמה שאפשר בעצמו ולא על ידי אחרים.

בשתי מצוות אלו, יש ערך חיצוני – לבוש המצווה, התוצאה הנראית כלפי חוץ, שיהיו הרבה ספרי תורה ותתרבה תורה בישראל, ושהארץ תתמלא ותהיה מיושבת כולה. וכן יש ערך פנימי – נפש המצווה, הקשורה למשתדל בעשיית המצווה, שכן כל אדם מישראל חייב להיות קשור נפשית לתורה, וזה מתבטא בכך שהוא שותף ממש בכתיבת ספר תורה. וכן כל אדם מישראל חייב להיות קשור נפשית ליישוב ארץ ישראל, וזה מתבטא בכך שהוא שותף ומיישב ונוטע בעצמו חלק מהכרם כולו.

הרחבת יישוב ארץ ישראל – הידור המצווה או השלמת המצווה

בהמשך המאמר, מתבאר מדברי הרב קוק יסוד נוסף הנובע מגמרא זו, בהגדרת שתי מצוות אלו. שתי מצוות אלו הן כוללות ורחבות מאוד, והן מטילות אחריות על כל אחד מישראל - אחריות על לימוד התורה של כל עם ישראל ואחריות על יישוב כל ארץ ישראל.

זוהי הבחינה המיוחדת של מצוה כעין זו, ככתיבת ספר תורה או בנין ארץ ישראל, כי אף שהיא מצוה פעולתית כדי שאפשר יהיה לעשותה על ידי שליח, מכיון שאי אפשר באופן אחר להטיל את חובת המצווה בכל שלמותה על כל אחד מישראל, בכל זאת יש בכל אחת מהן גם משום מצוה

עצמית באופן שכל אחד מישראל מחויב בעצמו לעשות איזו פעולה שהיא כדי לקיימה על ידי עצמו. ולא עוד אלא שחלק חובת עשייה זו הנעשית על ידי עושה המצוה בעצמו וכגופו, מעלה את כל המצוה ממצוה פעולתית למצוה עצמית.

מצוות כתיבת ספר תורה עניינה, שכל אחד צריך לדאוג לאפשרות לימוד התורה של כל ישראל, והואיל ואינו יכול לעשות כן לבד, אין אפשרות לקיימה אלא גם ע"י שליחים. כמו כן, מצוות יישוב ארץ ישראל עניינה, שכל אחד צריך לדאוג ליישב את כל ארץ ישראל, והואיל ואינו יכול לעשות כן לבד, אין אפשרות לקיימה אלא גם ע"י שליחים. אך ע"י דאגה למינוי שליח בלבד, לא מקיים האדם מצוות אלו, אלא מכל מקום מוטל על כל אחד לעשות מעשה בעצמו, בגופו: כותב 'תורה צווה לנו משה', או נוטע שתים כנגד שתים ואחת יוצאת זנב. ורק ע"י המעשה העצמי שעשה בגופו, מתייחסת כל העשייה השלמה כולה אליו, ונחשב ככותב ספר תורה שלם ומקיים מצוות יישוב ארץ ישראל בשלמותה.

הואיל ובהגדרת מצוות אלו, קיימת על כל אחד אחריות על לימוד התורה של כל ישראל וכן אחריות על יישוב כל ארץ ישראל. הרי שאדם שכותב ספר תורה נוסף או מרחיב את מקום יישובו, אינו נחשב כאדם שכבר קיים מצוות אלו, ועתה הוא רק מהדר בהם. אלא בכל תוספת ספר תורה ובכל הרחבה ביישוב הארץ, הוא משלים את המצווה הראשונה שעדיין לא זכה לקיימה בשלמותה.

ר' אמי שאף לקיום מצוות כתיבת ספר תורה בשלמותה, ולכן היה שותף בכתיבת ארבע מאות ספרי תורה. ר' ינאי שאף לקיום מצוות יישוב ארץ ישראל בשלמותה, לכן היה שותף בנטיעת ארבע מאות כרמים בארץ ישראל.

נמצאנו למדים לגבי הגדרת מצוות יישוב ארץ ישראל: מצווה זו מוטלת על כל אחד מישראל, ועל כל אחד מוטל ליישב את כל ארץ ישראל. וכל עוד שלא הגיענו למצב זה, עדיין כל אחד ואחד מאיתנו לא זכה לקיום מצווה זו בשלמות.